

УДК 65.012.8

*А. М. Штангрет**Українська академія друкарства**О. М. Петрашова**ВАТ «УкрНДІСВД»*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Розглядаються суть, завдання, функції та методика формування системи економічної безпеки підприємства.

Безпека, ресурси, інтерес, розвиток

Донедавна проблеми економічної безпеки перебували у центрі уваги переважно закордонних фахівців. Вітчизняні спеціалісти звернулись до них порівняно недавно у зв'язку з кризовими явищами, які супроводжували складні трансформаційні процеси і формування в Україні економіки ринкового типу, зокрема: спад виробництва, незбалансованість бюджетних доходів і витрат, зниження інвестиційної та інноваційної активності, високий рівень збитковості, неконтрольовані інфляційні процеси та зростання цін на усі види ресурсів, зниження життєвого рівня населення тощо. В Україні 16 січня 1997 р. Постановою Верховної Ради України №3/97-ВР було ухвалено Концепцію (основи державної політики) Національної безпеки України, яка пізніше була замінена Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. та новою редакцією Закону зі змінами та доповненнями від 15 грудня 2005 р. № 3200-IV, та коригуванням відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411- VI [2–4; 6]. Саме в цих законодавчих актах було визначено категорію «економічна безпека», окреслено ряд економічних загроз для національної безпеки.

На відміну від нашої держави, в інших країнах, питанням забезпечення економічної безпеки надано пріоритетний статус не лише на національному рівні, але і на мікроекономічному. Так, підприємства індустріально і ринково розвинутих країн витрачають на управління економічною безпекою до 15% прибутку [9].

Еволюцію формування економічної думки у сфері визначення теоретичних основ економічної безпеки відобразили у своїх наукових працях О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Білько, Н. Вавдіюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Тарапушенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін.

Завдяки дослідженням згаданих науковців досягнуто суттєвого прогресу в розробці наукових і практичних аспектів економічної безпеки на макрота-мікрорівні. Однак критичний огляд наукових доробок дає можливість стверджувати, що деякі методологічні та теоретичні питання залишаються неповністю дослідженими. Так, усе ще триває дискусія про сутність і критерії економічної безпеки; потребують подальшої розробки склад показників економічної безпеки та методи визначення їх граничних значень, сутність і методи прогнозування загроз економічній безпеці, заходи і напрямки забезпечення економічної безпеки різних рівнів економіки. Особливо потрібно наголосити на тому, що в Україні проблемою управління економічною безпекою підприємства займаються недостатньо, некомплексно, основна увага приділяється безпеці на рівні держави та антикризовому управлінні підприємством.

Оскільки, як уже зазначалося, проблеми гарантування безпеки є доволі новими, то виникає потреба у науковому і практичному їх дослідженні, визначенні сутності економічної безпеки підприємства, засад організації управління цією системою, що і є метою статті.

Економічна безпека є багатофакторною категорією, яка характеризує здатність усіх суб'єктів економіки на всіх її рівнях, починаючи з держави, підприємства і закінчуючи кожним громадянином, щоб захиститися від загроз та забезпечити задоволення своїх інтересів. Економічна безпека всіх рівнів взаємопов'язана і взаємозалежна. Так, з одного боку, економічна безпека окремого підприємства неможлива без створення, регулювання і підтримки державою сприятливих для цього умов, з іншого — економічна безпека держави неможлива без стабільних ефективно функціонуючих підприємницьких структур. Зростання числа підприємств з високим рівнем економічної безпеки сприятиме зміцненню економічної безпеки України.

Перед вітчизняними підприємствами потреба у створенні системи економічної безпеки стоїть особливо гостро, адже це одна із ключових умов їх ефективного функціонування в ринкових умовах, коли ще відчутні результати трансформаційних процесів:

- слабкість державної правової системи;
- недосконалість чинного законодавства про податкову, кредитну, фінансову, грошову, бюджетну системи;
- посилення конкуренції і використання не завжди законних методів конкурентної боротьби;
- криміналізацією всіх сфер життя у країні і використанням кримінальних структур для нейтралізації конкурентів;
- використання представників державних структур влади в нечесній конкурентній боротьбі;
- відсутність достовірної інформації про суб'єкти бізнесу;
- брак досвіду роботи в умовах ринку;
- відсутність сформованих правил ведення бізнесу;

низька культура ведення бізнесу: неповага до партнерів і прагнення їх обманути, недобросовісне ставлення до взятих на себе зобов'язань тощо.

Ще одним суттєвим аргументом на користь наукових розробок системи економічної безпеки на мікрорівні є важкий поточний фінансовий стан вітчизняних підприємств. Так, у травні 2009 р. порівняно з аналогічним періодом 2008 р. обсяг реалізованої продукції у промисловому секторі скоротився на 22,75 %, що дорівнює майже 72,5 млн грн. Частка збиткових підприємств промисловості у 2007 р. становила 33% від загальної кількості підприємств. Динаміка показників збитковості за останні роки, на жаль, свідчить про їх зростання (щомісячно, за даними Державного комітету статистики України, майже на 2%). Зокрема, у 2009 р. порівняно з аналогічним періодом 2008 р. кількість збиткових підприємств зростає на 11,4% і досягла рекордного за останній час рівня — 49,5% [11]. Відбулося значне зростання дебіторської та кредиторської заборгованостей, наслідком чого є дефіцит оборотних коштів, а відповідно і гальмування підприємницької активності. Результатом фінансової кризи є також зменшення і без того недостатнього рівня інвестицій в основні фонди промислових підприємств. Так, у січні-березні 2009 р. інвестиції в основний капітал становили 10,53 млн грн, що на 36,7% менше відповідного періоду 2008 р. Інноваційна активність підприємств також має негативну динаміку.

Попри усі труднощі функціонування вітчизняних підприємств, доцільно нагадати, що, як наголошується у відомій книзі М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоури «Основи менеджмента», однією із складових частин успіху є виживання за будь-яких економічних умов. І хоч це не фіксується у документах підприємств і організацій, але виживання й можливість існувати або іншими словами «забезпечення безпеки існування підприємства» — це є «найпершим завданням більшості організацій» [8].

Хоча сучасна історія економічної безпеки в Україні є надзвичайно короткою, але у ній можна виокремити три ключові етапи (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція категорії «економічна безпека підприємства»

Період	Ключовий аспект
Початок 90-х рр. XX ст.	захист інформації
1995–1999 рр.	захист діяльності від негативного зовнішнього впливу
2000–2008 рр.	захист підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, для найефективнішого використання усіх ресурсів

Сучасна наукова література містить достатню кількість визначень категорії «економічна безпека підприємства» (табл. 2). Водночас розбіжності в них, а подекуди й поверхневий підхід до формулювання, обумовлюють недоліки при подальшій розробці проблеми. Очевидно, що існує необхідність

узагальнення і систематизації накопиченого досвіду з вивчення сутності категорії економічної безпеки.

Таблиця 2

**Основні підходи до визначення категорії
«економічна безпека підприємства»**

Підхід	Ключова характеристика	Автор
Стійкість, стабільність та здатність до розвитку	Передбачає стійкість, здатність до саморозвитку та захисту комерційних інтересів	Є. Воробйов, Н. Капустін, Е. Раздіна, С. Дубецька, Н. Подлужна
Ресурсно-функціональний	Пріоритетним вважається найефективніше використання наявних ресурсів, що має сприяти усуненню загроз та задоволенню інтересів	Е. Олейникова, С. Ілляшенко, А. Крисин, І. Ципіна, Ю. Кваша, В. Сенгалова, А. Кирієнко, О. Арф'єва, Т. Кузенко, В. Сенгалов, Л. Мельник
Спрямований на захист від загроз та реалізацію інтересів	Зорієнтований на захист підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз та реалізацію його інтересів	Л. Бендіков, В. Ярочкін, А. Могильний, В. Іванов, В. Шликов, А. Козаченко, В. Пономарьов, А. Ляшенко, В. Забродський, Н. Капустін, Д. Ковалев, Т. Сухарукова, А. Колосов

З нашого погляду економічна безпека підприємства — складна багатофакторна категорія, спрямована на ефективне використання наявних ресурсів та ринкових можливостей, забезпечення стійкості та захисту від негативних чинників, реалізації інтересів за умов сталого соціального та економічного розвитку.

Система економічної безпеки підприємства складається з таких функціональних складових частин [5; 7]:

фінансова безпека розглядає і регулює питання фінансово-економічної стабільності підприємства, стійкості до банкрутства, визначає параметри платоспроможності й ефективного використання фінансових ресурсів;

силова безпека займається забезпеченням фізичної безпеки працівників підприємства, охороною майна, протидією криміналу, взаємодією з правоохоронними й іншими державними органами;

інформаційна безпека — ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства, захист власної інформації, ділова розвідка тощо;

техніко-технологічна безпека припускає створення і використання такої технічної бази, устаткування й основних засобів виробництва, технологій і бізнесів-процесів, що підсилюють конкурентоспроможність підприємства;

кадрова безпека — це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства внаслідок ризиків і загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому;

правова безпека ґрунтується на всебічному юридичному забезпеченні діяльності підприємства, професійній правовій роботі з контрагентами і владою, розв'язанні інших правових питань;

екологічна — відповідність чинним екологічним нормам, мінімізація збитку від забруднення навколишнього середовища.

Основне завдання управління системою економічної безпеки підприємства, з нашого погляду, — прогнозування та передбачення можливості появи внутрішніх та зовнішніх загроз, а також аналіз та мінімізація ризиків для недопущення виникнення кризових явищ; проведення, за потреби, антикризового управління; забезпечення найефективнішого використання усіх видів ресурсів та реалізації інтересів.

Забезпечення стійкого розвитку підприємства потребує формування системи економічної безпеки, яка передбачає реалізацію сукупності важливих функцій. До основних функцій належать: максимально ефективне використання усіх ресурсів та ринкових можливостей; своєчасне прогнозування виникнення, дії та можливих наслідків впливу негативних зовнішніх та внутрішніх чинників; підтримка максимально безпечного, стабільного та ефективного поточного функціонування підприємства; реалізація інтересів власників підприємства, керівної ланки, персоналу за умов соціального та економічного розвитку держави.

Кожна з вищенаведених функцій системи економічної безпеки підприємства деталізується наведеними нижче функціональними завданнями, які мають розв'язуватися у процесі поточної діяльності [10]: забезпечення рівня фінансової незалежності роботи підприємства; досягнення високої конкурентоспроможності техніко-технологічної бази підприємства; організація ефективного менеджменту; забезпечення високого рівня кваліфікації і мотивації персоналу; розвиток і підтримка інтелектуального й інформаційного потенціалу організації; мінімізація впливів результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища; правова захищеність діяльності підприємства, безпеки персоналу, його капіталу, майна, комерційних інтересів тощо.

Отже, забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства потребує створення власної системи безпеки. Характеризуючи систему безпеки підприємства, варто відразу ж визначитися в методологічних положеннях [1].

По-перше, система безпеки підприємства не може бути шаблоновою. Вона унікальна на кожному підприємстві, тому що залежить від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання і спрямованості виробничої діяльності, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, від стану навколишнього середовища, виробничих зв'язків підприємства, конкурентного середовища, ризикованості виробництва тощо.

По-друге, система безпеки підприємства є самостійною, відособленою від аналогічних систем інших виробничих одиниць. Однак її відособленість

відносна, тому що система безпеки підприємства — це складний елемент безпеки вищого рівня: міста, галузі, регіону, країни.

По-третє, система безпеки підприємства є комплексною. Вона має гарантувати безпеку економічну, науково-технічну, кадрову, інтелектуальну, екологічну, інформаційну, фізичну, техногенну, пожежну тощо. Отже, у її складі мають бути відповідні елементи, органи, сили і засоби.

Актуальність проблеми економічної безпеки потребує створення на кожному підприємстві власної системи безпеки. Однак велика кількість підприємств (особливо малого та середнього бізнесу) не мають ні системи, ні стратегії, ні спеціальних служб для її забезпечення.

Одночасно з проблемою забезпечення системи економічної безпеки виникає проблема методики її формування, яка має складатися з таких етапів: вивчення специфіки бізнесу підприємства; аналіз зовнішнього середовища; аналіз внутрішнього потенціалу; аналіз зовнішніх та внутрішніх загроз та ризиків; моделювання системи економічної безпеки; оцінка ефективності сформованої системи, а також її удосконалення.

Запропонована методика формування системи економічної безпеки підприємства передбачає здійснення постійного контролю (під час та після реалізації кожного етапу), коригування й удосконалення напрямів формування системи безпеки, щоб оптимально пристосовуватися і реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах, характері ризиків і загроз, а також зміни в законодавчому полі, появу на ринку недобросовісних конкурентів, зміну форм і методів протиправної діяльності, переліку конфіденційної інформації та інших чинників.

Забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає: досягнення високих фінансових результатів діяльності і фінансової стійкості; забезпечення технологічної незалежності; високу ефективність системи управління, оптимальність і ефективність організаційної структури; високий рівень екології; якісну правову захищеність всіх аспектів діяльності; захист інформаційного середовища, безпеку персоналу, капіталу, майна і комерційних інтересів [7].

Результатами проведеного дослідження стали: виокремлені періоди та підходи до трактування економічної безпеки підприємства; подано власне трактування цій важливій категорії; визначено основне завдання, функції та методику формування системи економічної безпеки із врахуванням специфіки функціонування підприємницьких структур.

1. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: навч. посіб / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 240 с. 2. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — С. 351. 3. Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15 грудня 2005 року № 3200-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 14. — С. 116. 4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?nobreak=1&uid=1088.279.3>. 5. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України, — 1998. — № 10 — С. 48–52. 6. Концепція економічної безпеки України / Ін-т еконо-

мічного прогнозування, кер. проекту В. М. Геєць. — К. : Логос, 1999. — 56 с. 7. Кузенко Т. Б. Тактичне і стратегічне планування економічної безпеки підприємства / Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 3. — С. 142–151. 8. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. М. А. Майорова, Э. В. Шустер. — М.: Дело, 1993. — 702 с. 9. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : моногр. / Н. Й. Реверчук. — Львів : ЛБІКБУ, 2004. — 195 с. 10. Сорокіна І. В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І. В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 12 (102). — 114–122. 11. Статистична інформація : Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: НЕОБХОДИМОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье рассмотрены сущность, задачи, функции и методика формирования системы экономической безопасности предприятия.

THE ECONOMIC SECURITY OF DOMESTIC ENTERPRISES: THE NEED AND THEORETICAL BASIS

The article examines the nature, tasks, functions and method of formation of economic security.

Стаття надійшла 18.06.2010